

Metlan työraportteja 52: 78–88

Kollektiivinen yrittäjyys luonnon- ja kulttuuriarvojen tuotteistamisessa: tapaus Saimaa-Pielinen maailmanperintökohteeksi

Juha Hiedanpää

1 Johdanto

Vuoden 2006 lopulla matkailukirjojen tuottaja Lonely Planet nimesi Suomen yhdeksi nousevista, niin sanotuista cooleista matkailukohteista (Lonely Planet 2006). Suomen vetovoimatekijöinä pidettiin luontoa ja Helsinkiä. Varsin oudosti kauppa- ja teollisuusministeriön tuottamassa Suomen matkailustrategiassa sana luontomatkailu mainitaan kolme kertaa, kerran tekstissä, kerran vaikutusten arvioinnissa ja kolmannen kerran eräässä alaviitteessä (Kauppa- ja teollisuusministeriö 2006). Vuonna 2006 julkaistiin myös Suomen maaseudun kehittämisstrategia 2007–2013 (Maa- ja metsätalousministeriö 2006). Raportissa mainitaan sana luontomatkailu kerran, sanaparinä maaseutumatkailun kanssa. Luontomatkailua ei maaseutu- tai matkailustrategiassa sen kummemmin korosteta.

Samaan aikaan on käynnissä murros luonnonvaratalouden ja luonnonsuojelun keskinäisissä suhteissa. Murroksessa on havaittavissa kaksi toisiinsa kietoutuvaa piirrettä. Ensiksikin raja-aidat metsätalouden ja metsäluonnon monimuotoisuuden suojelun välillä ovat alkaneet hämärtyä. Kehityskulkuun on keskeisesti vaikuttanut käynnissä oleva Etelä-Suomen monimuotoisuusohjelma Metso (2003–2007) ja sen osana kokeilussa olleet maanomistajien vapaaehtoisuuteen, suojelun määräaikaisuuteen ja organisaatioiden yhteistyöhön perustuvat kokeiluhankkeet, esimerkiksi luonnonarvokauppa. Toiseksi paikallisen yhteistyön, yrittäjyyden ja innovaatiotoiminnan merkitys on alkanut korostua valtiovallan harjoittaman kehittämis- ja tukitoiminnan rinnalla. Valtiovalan rooli kontrolloivana ohjaajana pienenee, kun erilaiset taloudelliset kannustimet ja omaehtoiset kannustinrakenteet tulevat yhä selkeämmin osaksi kehitystyötä.

Mistä ihmeessä voi olla kysymys, kun kahta globaalia muutostrendiä ei kytkeä yhteen eikä irroteta niistä uutta kansallista, alueellista tai paikallista kehitysmahdollisuutta? Lasken artikkelissani katseen alueelliselle tasolle ja tarkastelen, miten matkailun ja luonnonarvojen nivominen yhteen voisi voimaannuttaa paikallisia yhteisöjä, luoda luontomatkailun keksintöjä ja innovaatioita sekä vahvistaa kehityksen tukirakenteita. Olen kirjoittanut tekstini eräänlaisen työsuunnitelman muotoon. Käytän esimerkkinä Saimaa-Pielisen aluetta, koska alueella on huomattavia luonnon- ja kulttuuriarvoja, alue on matkailullisesti erittäin houkutteleva, onhan Suomi vähintään yhtä tun-

nettu tuhansien järvien maana kuin Lapistaan, ja alueella on käynnissä monenlaisia kehittämissankkeita, kuten Spatial North -hanke ja käynnistymässä esimerkiksi Saimaa-Pielinen maailmanperintökohteeksi -hanke.

2 Saimaa-Pielinen maailmanperintökohteeksi

Saimaa-Pielisen alueen valmistelu kansainvälisesti tunnetuksi ja vetovoimaiseksi matkailukohteeksi on kestänyt jo vuosikymmeniä, aktiivisin vaihe viimeiset viisi vuotta. Kollektiivisen pyrkimyksen tuloksena ovat syntyneet sellaiset hankkeet kuten Itä-Suomi ohjelman makrohanke M6 ”Saimaa-Pielinen Lakeland-imagon kohottaminen – Saimaa-Pielinen maailmanperintökohteeksi” vuodelta 2005, Pohjois-Karjalan liiton Spatial North -hanke 2006 sekä kesällä 2006 käynnissä ollut projekti, jonka tarkoituksena oli tuottaa ylimaakunnallinen Saimaa-Pielinen maailmanperintökohteeksi -hanke vuosiksi 2007–2009.

Maailmanperintösopimus solmittiin 1972 ja Suomi ratifioi sen 1987. Tähän mennessä sopimuksen on ratifioinut 182 valtiota. Vuonna 2006 sopimuksen piiriin kuului 830 kohdetta, joista 644 kulttuurikohdetta, 162 luontokohdetta ja 24 yhdistelmäkohdetta. Suomessa on tällä hetkellä seitsemän maailmanperintökohdetta. Ne ovat Vanha-Rauma 1991, Suomenlinna 1991, Petäjäveden kirkko 1994, Verlan puuhiomo ja pahvitehdas 1996, Sammallahdenmäki 1999, Struven kolmiomittausketju 2005 (kymmenen maata) sekä Merenkurkun saaristo, joka on Suomen ensimmäinen luonnonperintökohde 2006. Paimion sairaala on esitetty listalle 2006. Saimaa-Pielisen järviolue on asetettu aielistalle (28/01/2004), jolla on neljä muutakin suomalaista ehdotusta.

2.1 Luonnon- ja kulttuuriarvot

Maailmanperintökohteeksi nimittämisen perustana ovat maailmanperintökriteerit, joita kulttuuri-kohteille on kuusi ja luonnonperintökohteille neljä. Statusta mielivän kohteen on täytettävä kriteereistä vähintään yksi (Saimaa-Pielisen... 2006). Saimaa-Pielisen alueen luonnonperintökohteen valintaperusteet ovat:

- vii. kohteen tulee sisältää ainutkertaisia luonnonilmiöitä tai olla esimerkkinä poikkeuksellisen luonnonkauniista ja esteettisesti poikkeuksellisen tärkeästä paikasta;
- viii. kohteen tulee olla huomattava esimerkki maapallon historiallisesta aikakaudesta, todistusaineistoa elämän kehityksestä tai merkittävästä käynnissä olevasta geologisesta prosessista tai muutoin fyysisiltä piirteiltään ainutkertainen luonnonpaikka tai alue;
- ix. kohteen tulee edustaa merkittävää käynnissä olevaa ekologista tai biologista prosessia maatai vesiekosysteemien ja eliö- tai kasvilajien kehityksessä;
- x. kohteessa tulee olla tärkeimmät ja merkittävimmät elinympäristöt biologisen monimuotoisuuden in situ -suojelun kannalta, mukaan lukien suojelun tai tieteen kannalta ainutlaatuisen arvokkaiden uhanalaisten lajien elinympäristöt.

Saimaa-Pielisen luontoarvot ovat maailmanperintöstatuksen perusta. Nykyinen järviolue on syntynyt monimutkaisena yhdistelmänä (1) muinaisista laattaliikunnoista (kallioperän rikkonaisuus ja muut rakenteet); (2) jäätikön alla tapahtuneesta eroosiosta ja kerrostumisesta (silokalliot, drumliiniselänteet); (3) jäätikön lopulliseen sulamiseen liittyvästä kerrostumisesta (harjut, reunamooreenit); sekä (4) jääkauden jälkeisen maankohoamisen vaikutuksesta suuren järvioltaan kallistumisesta ja kuroutumisesta Itämerestä (Saimaa-Pielisen... 2006).

Geologiset muodostelmat ja prosessit ovat olleet luomassa perustaa alueen biologisille luonnonarvoille. Reliktilajit kuten saimaannorppa (*Phoca hispida saimensis*) ja järvilohi (*Salmo salar m. sebago*) jäivät eristyksiin järviolueen kuroutumisen yhteydessä Itämeren lajistosta. Nyt ne ovat eriytymässä omiksi lajeikseen, aivan samoin kuin äyriäisistä valkokatka (*Pontoporeia affinis*), okakatka (*Pallasea quadrispinosa*), jättikatka (*Gammaracanthus lacustris*) ja halkoisjalkaäyriäinen (*Mysis relicta*) ja kaloista härkasimppu (*Myoxocephalus quadricornis*). Lisäksi Vuoksen vesistöön jäi eristyksiin saimaannieriä (*Salvelinus alpinus*), joka eroaa geneettisesti muista tutkituista Suomen nieriöistä. (Saimaa-Pielisen... 2006.)

Saimaa-Pielisin alueella on todisteita esihistoriallisesta kulttuuriperinnöstä; esimerkiksi kivikautiset asuinpaikat. Vesireitistö on mahdollistanut laajan alueen asuttamisen sekä järviolueelle tyyppillisten elinkeinojen, kulkemisen ja linnoitusjärjestelyjen kehityksen. Kaupunkien perustaminen rannoille tärkeisiin risteyspaikkoihin ja sisävesistön höyrylaivaliikenne (esim. Saimaan valkokyljet) ovat tiivistäneet luonnonmuodostumien ja kulttuurin kietoutumista yhteen. Maisemakuvaa on monin tavoin hyödynnetty matkailussa jo noin 200 vuoden ajan. Esimerkkinä tästä traditiosta on Punkaharjun harjualue, joka yhdessä Kolin ja esimerkiksi Olavinlinnan kanssa ovat osa suomalaista kansallismaisemaa ja matkailun kestoosuosikkeja. Myös kaskikulttuuri, maa- ja metsätalous, vesireitistöt sekä kesäasutus ovat jättäneet omat kulttuuriset ja ekologiset jälkensä maisemaan. (Saimaa-Pielisen... 2006.)

2.2 Aluetalous

Saimaa-Pielisen alueen kehittämishankkeissa mukana olevat uskovat maailmanperintöstatuksen avaavan merkityksellisiä aluetaloudellisia mahdollisuuksia. Statuksen ei nähdä sulkevan pois tai lannistavan nykyisiä mahdollisuuksia, vaan sen uskotaan luovan lisää välittömiä, välillisiä ja kehkeytyviä aluetaloudellisia hyötyjä. Välittömät hyötytoiveet kohdistuvat ensisijaisesti matkailuun ja maaseutuyrittäjyyteen. Välilliset hyödyt ovat niiden positiivisia kerrannaisvaikutuksia. Kehkeytyvät hyödyt liittyvät Saimaa-Pielisen alueen imagoon ja vetovoimaisuuteen. Usko taloudellisiin mahdollisuuksiin on vahva. (Saimaa-Pielisen... 2006.)

Saimaa-Pielisen alueen kunnat ovatkin melko yksimielisesti maailmanperintöhankkeen takana, vaikka Natura 2000 suojelualueverkoston suunnittelun tuottama epäluulo ruokkii yhä pelkoa, että maailmanperintöstatus tuo mukanaan maanomistajille uusia maankäytön rajoitteita. Jotkut kunnat ovat katsoneetkin parhaaksi vastustaa hanketta. Taustalla vaikuttavat myös alueella aiemmin puhjenneet luonnonvarojen käytön ja suojelun väliset ristiriidat. Esimerkiksi matkailu, kalastus, virkistyskäyttö ja saimaannorppa ovat aika ajoin asettuneet jännitteisiin keskinäissuhteisiin (ks. esim. Salmi, P. 2005).

Suunnitteilla olevan Saimaa-Pielinen maailmanperintökohteeksi -hankkeen tarkoituksena on kääntää epäily ja pelko luottamukseksi ja syveneväksi yhteistyöksi statuksen saamiseksi alueelle. Tämä maailmanperintöstatusta pohjastava työ ja mahdollinen status itsessään ovat huomattavia panostuksia luontomatkailun inhimillisen ja tiedollisen infrastruktuurin rakentamiseksi ja kehittämiseksi. Olennaista on kuitenkin huomata, että status tarjoaa tarkoituksen ja puitteen kehitystyölle, ei varsinaista sisältöä. Kysymys kuuluukin, miten luonnon- ja kulttuuriarvoja voidaan järkevällä, siis toimivalla ja hyväksyttävällä tavalla tunnistaa, tuotteistaa ja markkinoida osana Saimaa-Pielisin alueen aluetaloudellista kehittämistä?

3 Kollektiivinen yrittäjyys

Tässä artikkelissa luonnon- ja kulttuuriarvojen tunnistamisen ja tuotteistamisen liiketoiminta-osaamista ei tarkastella yksittäisten luontomatkailuyrittäjien tai valtakunnallisten tai maakunnallisten kehittämisorganisaatioiden näkökulmasta. Sen sijaan lähtökohtana on, että paikallisten yrittäjien, matkailijoiden, intressiryhmien, sidosryhmien ja viranomaisten on yhdessä tunnistettava mahdollisuudet ja luotava keinot niiden hyödyntämiseksi. Käytän käsitteellisenä apuvälineenä *kollektiivista yrittäjyyttä*.

Mikä kollektiivi on? Kollektiivi on tilannekohtainen, osin muodollisesti ja osin epävirallisesti järjestäytynyt toimijoiden yhteenliittymä, joka on syntynyt toteuttamaan tiettyä tarkoitusta. Kollektiivi rakentuu luonnollisista, inhimillisistä ja artefakteista elementeistä. Entisaikojen nuottakunta oli kollektiivi, samoin esimerkiksi Kolin alueen yrittäjät muodostavat toiminnallisen kokonaisuuden, kollektiivin, yhdessä asukkaiden, matkailijoiden, viranomaisten, virallisten järjestelyiden, luonnon elementtien ja erinäisten vakiintuneiden käytäntöjen kanssa. Kollektiivi on kuin mikä tahansa avoin ja elävä järjestelmä; se on luova, oppiva, sopeutuva ja lopulta tavalla tai toisella kuoleentuva. (Kollektiivista, ks. esim. Latour 2004.)

Mitä yrittäjyys on? Yrittäminen ei ole rutiinitoimintaa. Silloin kun taloudellisten toimintamahdollisuuksien laajeneminen on tulosta toimijan omasta kekseliäisyydestä, vakaumuksesta ja sitoumuksesta, voidaan puhua ”entrepreneurshipistä”, yrittäjyydestä. Yrittäjä joko (i) tuo uuden tuotteen tai uudenaikaisella ominaisuudella varustetun tuotteen markkinoille, (ii) luo uuden tuotantomenetelmän, (iii) avaa uudet markkinat, (iv) hankkii uuden raaka-ainelähteen tai (v) organisoii uudelleen koko toimintakentän. Yrittäjyys eroaa tavanomaisesti liiketoiminnasta siinä, että kekseliäisyyden ja rohkeuden ohella yrittäjyyden taloudellisia pyrkimyksiä luonnehtii myös usko toiminnan moraaliseen oikeutukseen, siis toiminnan yhteistä hyvää palvelemaan luonteeseen. (Ks. esim. Schumpeter 1963, Bornstein 2004.)

Mitä kollektiivinen yrittäjyys on? Kollektiivinen yrittäjyys on tilannekohtaisesti järjestäytynyttä toimintaa, jonka tarkoituksena on luoda otollisia olosuhteita yhdelle tai useammalle yllä mainitulle yrittäjyyden tunnuspiirteelle ja parantaa näin jonkun tietyn yhteisön ja sen jäsenten hyvinvointia. Kollektiivinen yrittäjyys on keksimisprosessi, joka pyrkii keksintöjen jalostamiseen innovaatioiksi ja näiden uusien resurssien, tuotteiden ja markkinoiden vaikutusten moraalisen oikeutuksen ja sosiaalisen hyväksynnän arviointiin ja varmistamiseen. Yrittäjyyden kollektiivinen luonne korostuu erityisesti tilanteissa, joissa markkinat tai hallintokoneisto eivät yhdessä tai erikseen kykene ratkaisemaan toimintaympäristössä ilmenevää ongelmaa, vaan ratkaisu edellyttää niin sanotun välitason käytännöllistä yhteistoimintaa. (Ks. esim. Johannisson 2004.)

Kollektiivinen yrittäjyys eroaa muista ei-konventionaalista yrittäjyyden muodoista. Jos käsitteellisenä työkaluna tässä artikkelissa olisi ollut sosiaalinen yrittäjyys, huomio olisi kohdistunut tietyn yrittäjän tai ryhmän alulle saattamaan yhteistoimintaan ja yrittäjän henkilökohtaiseen toimintaan tässä sosiaalisessa verkostossa (ks. Mair ja Martí 2006, Hiedanpää 2007). Jos käsitteellisenä työkaluna olisi ollut institutionaalinen yrittäjyys, olisin keskustellut virallisten sääntöjen luomisesta ja niiden toimeenpanon mekanismeista (ks. Maguire ym. 2004). Poliittinen yrittäjyys olisi puolestaan kohdistanut näkökulman yhteiskunnalliseen päämäärään ja sen saavuttamisen tukirakenteeseen (ks. Reinstaller 2005). Ekologisen yrittäjyyden näkökulma olisi tuonut tarkasteluun yrittäjyyden ekologiseen tarkoituksen ja institutionaalisen mielekkyyden (ks. Marsden-Smith 2005).

Tämän paperin tarkoituksena on tarkastella luonnon- ja kulttuuriarvojen tuotteistamista kollektiivisen yrittäjyyden näkökulmasta. Paperi tarkastelee, mitä luonnon- ja kulttuuriarvot ovat, millai-

sen keinoin niihin sisältyvää potentiaalia voidaan tunnistaa ja tuotteistaa, ja millaisten kokeiden ja kokeilujen avulla voidaan tunnistaa ne yksityiskohtaisemmat toimintatavat, jotka ovat toimivimmat ja hyväksyttävät. Paperissa hahmotellaan paikallisia ja alueellisia toimijoita yhteen liittävä toimintatutkimus.

4 Kohteista ekosysteemipalveluihin

Näkemyksien luonnonarvoista on viime aikoina laajentunut. Luonnonarvoja löytyy enenevässä määrin myös muualta kuin vain luonnonsuojelualueilta, lakikohteilta tai kansallispuistoista. Myös talousmetsissä tai muutoin voimakkaan ihmisvaikutuksen alaisuudessa olevilla alueilla on läsnä sellaisia ekologisia rakennepiirteitä tai prosesseja, jotka ovat olennaisia biologisen monimuotoisuuden säilymiselle, vahvistumiselle ja hyödyntämiselle. Uudenlaisen ajattelutavan suunnannäyttäjä on eittämättä ollut Etelä-Suomen metsien monimuotoisuusohjelma Metso (2003–2007). Sen kuluessa luotujen luonnonsuojelubiologisten kriteerien ja toimijoiden välisen yhteistyön avulla on alettu tunnistaa metsäluonnosta luonnonarvoja, joiden turvaamisesta metsänomistaja on oikeutettu saamaan palkkion. (Maa- ja metsätalousministeriö 2007.)

Maailmanperintöstatus perustuu luonnon- ja kulttuuritieteellisiin kriteereihin. Niiden uskotaan Saimaa-Pielisen alueella täyttyvän (Saimaa-Pielinen 2006). Valtaosa alueen luonnonarvoiltaan merkityksellisistä kohteista on jo suojeltu, kansallispuistoina tai Natura 2000 alueina. Niiden lisäksi on olemassa myös arvokasta luontoa, joka ei suojeluohjelmiin kuulu. Näillä epävirallisilla, tilannekohtaisilla ja historiallisilla luonnonarvoilla koetaan olevan huomattavaa potentiaalia ja taloudellista merkitystä osana virallisia luonnon- ja kulttuuriarvoja. Tällaisia ovat esimerkiksi jotkut alueellisesti merkitykselliset kalalajit, kuten muikku (kalastuskulttuurista ks. esim. Lappalainen 1998).

Ajattelutapojen avartumisesta huolimatta ongelmallista on se, että niin Metso-ohjelmassa kuin Saimaa-Pielisen hankkeessa arvot ymmärretään paikkoina tai olioina, ei systeemivaikutuksina. Koko tilanne muuntuu, jos ”lehdon”, ”vesireitin”, ”muikun” tai ”järvilohen” ymmärretään tuotettavan myönteisiä (ja kielteisiä) vaikutuksia osana geologisia muodostelmia, biologisia erityispiirteitä ja inhimillisiä toimintatapoja. Tällöin huomio kääntyy kohteista (objekteista) vaikutuksiin, siis siihen systeemiin, joka esimerkiksi järvilohen ympärille on muodostunut ja on siitä tavalla tai toisella rakentunut ja vaikuttanut. Olennainen ei enää olekaan laji tai paikka, vaan toimijaverkosto tai kollektiivi, joka lajin tai paikan merkityksen synnyttää ja/tai hyödyntää. Muutosta ilmentää se, miten viime aikoina on alettu keskustella *ekosysteemipalveluista*.

Mitä ekosysteemipalvelut ovat? Ekosysteemipalvelut ovat sosioekologisten järjestelmien tuottamia *tarjoumia*, *affordansseja* (tarjoumista/tarjokkeista ks. esim. Jokinen 2002, Partanen 2005, Gibson 1979). Ne ovat sosioekologisissa vuorosuhteissa syntyneitä, ajan oloon vakiintuneita ja toistuvia funktioita, jotka ovat suoraan tai välillisesti ihmisten hyödynnettävissä tai käytettävissä. Tarjoumien hyödyntäminen tai hyödyntämättä jättäminen voivat olla tietyn ihmisryhmän pyrkimyksen ja hyvinvoinnin kannalta hyödyllisiä ja/tai haitallisia. Inhimillisistä lähtökohdista on mielekästä määritellä myönteisiä vaikutuksia tuottavat tarjoumat ekosysteemipalveluiksi ja inhimillisiä pyrkimyksiä haittaavat ja vastustavat toiminnot ekosysteemihaitakkeiksi.

Ekosysteemipalvelujen luokittelutapoja on monia. Esimerkiksi vuosisadan ekosysteemi-arviointi (Millenium ecosystem assessment 2005, Naskali ym. 2006) on esitellyt yhden mielenkiintoisimmista: *Säätelypalvelut* ovat ekosysteemin toiminnan ja vakauden kannalta olennaisia kontrollimuuttujia. Tällaisia epäsuoraa hyötyä tuottavia reunaehtoja ovat esimerkiksi ekosysteemien

ylläpitämät vesi- ja kaasutalous, maaperän muodostuminen, elinympäristön rakennepiirteet ja esimerkiksi eläinkantojen koon säätely. *Tuotantopalveluiksi* luokitellaan sellaiset ekosysteemien vaikutukset, jotka ovat suoraan hyödynnettävissä ja käytettävissä osana ihmisten elonpyrkimystä, esimerkiksi puusto tai hirven liha. *Kulttuuriset palvelut* ovat ekosysteemien ja inhimillisten järjestelmien yhdessä tuottamia, esimerkiksi sosiaalisen rakenteen ylläpidon ja sen uusintamisen kannalta olennaisia tarjoumia, kuten metsästyssuratoiminnan yhteisöllisiä vaikutuksia.

Ekosysteemipalvelut ovat aina paikallisia, tiettyihin toimintatapoihin kytkeytyneitä ja niiden käsittely irrallaan paikallisesta elämästä on luonnotonta ja mieleetöntä. Palvelujen hyödyntämisen historia voi olla pitkä (esimerkiksi Merikarvian edustan silakan kutupynty) tai ne voivat olla kehkeytyessä (kalastajien tietotaidon hyödyntäminen matkailussa, kulttuurisena ekosysteemipalveluna) tai voi olla, että entinen haitake on kääntymässä ekosysteemipalveluksi (hylkeiden bongaus) (Salmi, J. 2008). Ekosysteemipalveluissa luonnon- ja kulttuuriarvot kietoutuvat mitä moninaisimmin tavoin toisiinsa.

Ensimmäinen kysymys kuuluu: *Millaisia luontomatkailun kannalta olennaisia ekosysteemipalveluja Saimaa-Pielisen geologiset, biologiset ja kulttuuriset arvot tuottavat?*

Näennäisestä helppoudesta huolimatta ekosysteemipalvelujen tunnistaminen on hankalaa, sillä vanhastaan käytössä olevat ”top-down” määrittelyn tavat eivät yksistään riitä. Ensiksikin vaikka luonnonsuojelubiologisten ja maailmanperintökriteerien avulla huomio saadaan kiinnitettyksi kohteisiin, jotka voivat mahdollisesti tuottaa ja pitää yllä olennaisia luonnonarvoja, ekososiaalisiin yksityiskohtiin, siis tilannekohtaisiin ekosysteemipalveluihin ne eivät kuitenkaan johdata. Toiseksi ekosysteemipalvelujen paikallisuutta ei voi mielekkäällä tavalla lähestyä ottamalla tarkasteluun esimerkiksi koko Saimaa-Pielisen aluetta, koska tehtävästä tulisi aivan liian yleinen. Ekosysteemipalveluja on parasta lähestyä tapausittain, esimerkein ja ”bottom up”.

Miten toteuttaa ekosysteemipalvelujen tunnistamisen tapauskohtaisuus ja paikallislähtöisyys? Ei ole lainkaan paradoksaalista, että tapauskohtaisuuden ja paikallislähtöisyyden toteutuminen edellyttää alueellista tahtoa, yhteistoimintaa ja aktiivista sitoutuneisuutta yhteiseen pyrkimykseen. Kuten monet alueelliset ja ylimaakunnalliset kehittämishankkeet kertovat Saimaa-Pielisen alueella yleinen motivaatio ja yhdessä suunnittelemisen kulttuuri ovat olemassa. Tapauskohtaisuuden ja paikallislähtöisyyden toteutumiseksi kollektiivinen tahto ja sitoutuneisuus olisi nyt kohdennettava säätely-, tuotanto- ja kulttuuripalvelujen tunnistamiseen ja niiden merkityksen ja hyödyntämismahdollisuuksien selvittämiseen. Kollektiivista pyrkimystä ja kollektiivisen toiminnan koordinoitua olisi syytä täsmentää.

Ekosysteemipalvelujen tunnistamisen koordinoinnin kannalta *työpajat* ovat varmasti paras toimintatapa. Tilanteen mukaan työpajoja voidaan järjestää esimerkiksi lajikohtaisesti, alueittain tai toimialoittain. Toimivan yhteistyön varmistamiseksi kuhunkin työpajaan kutsutaan 5 henkilöä. Työpajat kokoavat yhteen paikallisen tiedon luonnon hyödyntämisestä, luonnontieteellisen asiantuntemuksen luonnonarvoista, vakiintuneet omitus- ja käyttöoikeuksien haltijat sekä toimintatutkimusta tekevän tutkijan. Työpajojen avulla tunnistetaan olennaiset ekosysteemipalvelut ja täsmennetään tiettyjen ekosysteemipalvelujen ympärille rakentuneiden toimijajoukkojen eli kollektiivien koostumus ja määritellään luonnon- ja kulttuuriarvojen tuotteistamiseen tähtäävän kollektiivisen yrittäjyyden tarkoitus. (Työpajoista ks. Hiedanpää 2003, Väsenten ym. 2004, siitä, miksi työpajassa olisi syytä olla juuri viisi jäsentä, ks. esim. Selten 1973.)

5 Esteettinen mielikuviutus tuotteistamisen lähtökohtana

Näkemyks luontomatkailijan motiiveista on monipuolistunut. Viime aikoina on erityisesti keskusteltu elämyksestä ja elämystaloudesta, jopa elämysteollisuudesta. Luontomatkailua käsittelevässä tutkimuskirjallisuudessa elämys ymmärretään kokemuksta suppeammaksi, mutta hienovaraisemmaksi tunteiden tilaksi. Saarisen (2001) mukaan elämys on emotionaalisesti rakentunut, kun taas kokemus on sisällöltään tiedollinen. Elämyksen avulla luodaan mieleenpainuvia kokemuksia (Lew 1987, Tuohinon ja Pitkäsén (2002) mukaan). Ilmiselvästi elämys on haastanut luontomatkailun tuotteistamisen ja tuotesuunnittelun (Saarinen ja Järviluoma 2001).

Yhdysvaltalaisen filosofi John Deweyn (1980) näkemys *merkityksellisestä kokemuksesta* (an experience) on sisällöltään kutakuinkin sama kuin elämys tai emotionaalinen kokemus, mitä ilmaisua esimerkiksi Tuohino ja Pitkänen (2002) käyttävät. Deweyn mukaan kokemus ei voi olla merkityksellinen ilman emotiota ja kriittistä arviointia. Elämys on emotionaalinen, sillä elämyksessä ihminen kohtaa toimintansa seuraukset ja siten myös uudella tavalla itsensä ja pyrkimyksensä. Elämyksen kriittinen arviointi on pyrkimyksen ja koettujen vaikutusten tunnustelua ja toiminnan ehtojen ymmärtämistä ja säätämistä, siis oppimista. Elämys ei ole vain himon tai halun tyydyttymistä, se on *ihailun* läsnäolon ja päämäärän saavuttamisen kokemista, mahdollisuuden käyttämistä ja kasvua. (Kokemuksesta ks. Kivinen ja Pesonen 2000.)

Mitä tämä tarkoittaa maanomistajan, yrittäjän ja matkailijan näkökulmasta? On selvä, että maanomistaja houkuttuu mukaan toimintaan, jonka vaikutukset tukevat hänen ihailunsa täyttymistä ja tuottavat merkityksellisiä kokemuksia. Sama oletus pätee varmasti myös yrittäjään ja matkailijaan. Mutta millaisista elementeistä näiden toimijoiden ja toimijaryhmien luontomatkailuun liittyvät ihailut asioidentilat ja henkilökohtaiset elämykset rakentuvat? Ne eivät varmastikaan ole samat, vaikka ne rakentuvatkin osaksi samassa toimijaverkostossa, kollektiivissa.

Ihailun tunnistaminen edellyttää *esteettistä mielikuviutusta*. Esteettinen mielikuviutus on vielä tuntemattomien mahdollisuuksien (possibilities) tunnistamista ja artikulointia, hyödyntämättömien mahdollisuuksien (potentials) tai jo olemassa olevan mahdollisuuksien (actual) säätämistä ja kokeilua. Esteettisen mielikuviutuksen kollektiivinen harjoittaminen auttaa matkailijaa, maanomistajaa, yrittäjää ja tavallista kuntalaista kohtaamaan itsensä ja hahmottamaan uudistumisensa ja omaksi itsekseen tulemisensa kriittisiä edellytyksiä. (Ks. esim. Shusterman 1996, Vähämäki 1998.) Esteettinen mielikuviutus on tulemisen ”dramaattista harjoittelua”, olosuhteiden ja vaikutusten, hyötyjen ja haittojen sekä konfliktien ja sovun ehtojen ennakoitua. (Dramatic rehearsal, ks. Dewey 1988, Fesmire 2003).

Toinen kysymys kuuluu: *Miten harjoittaa esteettistä mielikuviutusta Saimaa-Pielisen alueen ekosysteemi palvelujen tuotteistamisessa?*

Esteettistä mielikuviutusta voidaan harjoittaa kahdella tasolla: järjestäytyneen ja järjestäytymättömän kollektiivisen toiminnan tasolla. Järjestäytymättömien toiminnallisten näkökulmien tunnistamiseen ja tarkentamiseen voidaan käyttää esimerkiksi *fokusryhmiä*. Järjestyneiden toiminnallisten näkökulmien käsittely onnistuu parhaiten *työpajoissa*.

Fokusryhmät koostuvat noin 10 henkilöstä. Niihin kutsuttavat henkilöt valitaan tilanteen mukaan joko satunnaisesti (satunnaiset paikanpäältä mukaan kutsutut matkailijat) tai systemaattisesti, jolloin he edustavat jotain tiettyä oletettua joukkoa (maanomistajia tai moottoripyöräilijöitä). Fokusryhmäkeskustelun organisaattori antaa keskustelun aiheen, esimerkiksi jonkun ekosysteemin tietyt vaikutukset, vaikka Kolin maiseman. Keskustelu perustuu osallistujien tietoon ja mielikuviin, läsnä ei ole ulkopuolisia asiantuntijoita. Näin keskustellen luodetaan ja määritellään koettua mahdollisuusavaruutta ja nostetaan esiin osallisten arvostuksia ja heidän esittämiään perusteita,

esimerkiksi millaisia luonnon- ja kulttuuriarvoja osallistujat arvostavat omassa arkielämässään ja matkustellessaan. Fokusryhmät auttavat jäsentämään ja konkretisoimaan niin sanottua ”joukkojen viisautta” (Surowiecki 2004).

Fokusryhmien artikuloimia arvostuksia ja niille annettuja perusteita voidaan käydä läpi työpajoissa, joissa järjestäytyneet toimijat, siis aluesuunnittelijat, viranomaiset, sidos- ja intressiryhmät (esimerkiksi maanomistajat) luotaavat mahdollisuuden rajoja sen ratkaisemiseksi, miten tunnistetut ekosysteemipalvelut ja mahdolliset elämykset olisi mahdollista yhdistää. Työpajoissa on edelleen vain viisi osallistujaa. Näin kehkeytyy alustavia näkökulmia siihen, mitkä kehkeytyneistä mahdollisuuksista voisivat olla potentiaalisia ja kenties toteuttavissa. Työpajoissa voisi jäsentyä, millaisille tuotteille voisi olla kysyntää ja miten kysyntä voidaan tyydyttää.

6 Ekosysteemipalvelu osaksi kannusterakennetta

Nobel-palkitun taloustieteilijä Douglass Northin (2005) mukaan instituutiot muodostavat tilannekohtaisen kannusterakenteen, joka virallisten sääntöjen, epävirallisten rajoitteiden ja toimeenpanon mekanismien kautta ohjaa inhimillistä toimintaa. John R. Commons (1990) on ollut samoilla linjoilla todetessaan, että instituutiot ovat kollektiivista toimintaa, jotka rajoittavat, vapauttavat ja laajentavat yksilöllisiä toimintamahdollisuuksia. Näkemyksissä on kuitenkin sangen mielenkiintoinen ero. Northin mukaan instituutiot ovat toiminnan ulkoisia ehtoja (rakenteita), kun taas Commonsille instituutiot ovat kollektiivista toimintaa itsessään. Näkemysero auttaa ymmärtämään paremmin kollektiivisen toiminnan luonnetta ja kollektiivisen yrittäjyyden tarkoitusta.

Saimaa-Pielisen alueen käyttöä sääntelevien ja ohjaavien virallisten säännösten kirjo on runsas. Monet maailmanperintökohdealueen luonnonarvoista on esimerkiksi suojeltu osana Natura 2000 suojelualueverkostoa, ja näille alueille laaditaan oma hoidon ja käytön suunnitelmansa vuoden 2009 loppuun mennessä. Suojelualueiden ulkopuolella Saimaa-Pielisen alueen maankäyttö on säädelty maankäyttö- ja rakennuslain mukaisilla maakuntakaavoilla ja maakuntakaavaa yksityiskohtaisemmilla kaavoilla. Metsäisten alueiden käyttöä säädelään ja ohjataan metsäläillä. Tähän matriisiin, mainittujen säännösten yhteiselle leikkauspinnalle asettuu maailmanperintöstatuksen edellytyksenä oleva Saimaa-Pielisen aluetta koskeva hoidon ja käytön suunnitelma, jonka avulla varmistetaan luonnon- ja kulttuuriarvojen suojelu ja kestävä hyödyntäminen (Saimaa-Pielinen... 2006).

Maailmanperintökohteen hoito- ja käyttösuunnitelma rajaa institutionaalisesta matriisista sallittujen kollektiivisten ja yksilöllisten toimien tilan, jossa ekosysteemipalvelujen tuotteistaminen tapahtuu. Tämä on niin sanottujen commonslaisten instituutioiden, järjestäytyneiden ja järjestäytymättömien kollektiivisten toimien tila. Koska tässä työssä huomio on ollut kohdistettuna ekosysteemipalvelujen yhteyteen syntyneissä toimijajoukoissa, kollektiiveissa, on luontevaa, että näiden palvelujen tuotteistamisessa ja tuotteistamisen tukirakenteita luotaessa huomio pidetään niin ikään näissä samaisissa kollektiiveissa, joiden tilannekohtainen koostumus, luonne, tarkoitus ja ihailtujen tulevaisuudentilojen monimuotoisuus on jo fokusryhmissä ja työpajoissa hahmotettu. Näin tarkasteluun nousevat niin sanotut *klubihyödykkeet*, joiden tuottaminen ja/tai nauttiminen edellyttävät *jäsenyyttä* (ks. esim. Corres ja Sandler 1996).

Kolmas kysymys kuuluu: *Miten ekosysteemipalveluista luodaan Saimaa-Pielisen alueella klubihyödykkeitä?*

Klubihyödykkeiden luomiseksi on tunnistettava ja erotettava ekosysteemistä säätely-, tuotanto- tai kulttuurinen palvelu, dokumentoitava sen piirteet, koodattava hinnoittelun perusteet, standar-

doitava jäsenyyden ehdot, sovittava oikeudenhaltijoiden kanssa omaisuussuhteisiin liittyvät korvaukset ja lopulta tarjottava tuotetta menestyksekkäästi elämyshakuiselle matkailijalle. Tehtävä ei ole helppo. Ehdotuksena on, että aikaisempien työvaiheiden perustalle rakennetaan monimuotoisten, mutta varsin pienimuotoisten ja joustavien kokeiden ja kokeilujen portfolio, jonka avulla selvitetään toimivia ja hyväksyttäviä tapoja yhtäältä tuottaa klubihyödykkeitä ja toisaalta nauttia niistä. Kaksi kokeilullista mahdollisuutta ovat esimerkiksi seuraavat.

Ensiksikin kokeillaan, millaisin pelisäännöin matkailusta saatua taloudellista hyötyä voidaan kotiuttaa niille metsänomistajille, jotka metsänhoitotöissä sitoutuvat pitämään yllä matkailun elämyksellisyyden kannalta ehyttä ja kaunista maisemarakennetta. Tällaista ekosysteemin tuottamaa kulttuuripalvelua, esimerkiksi kansallismaisemaa, ylläpitävää ja tukevaa järjestelyä voidaan nimittää ”virkistysarvokaupaksi” tai ”maisema-arvokaupaksi” (ks. Arto Naskalin artikkeli toisaalla tässä julkaisussa). Toiseksi kollektiivi voi myydä klubihyödykettä. Tuolloin esimerkiksi luontomatkailuyrittäjän tuotekoriin voi sisältyä suurpetojen jälkien etsintää tai järvilohen kalastusta ja muita jäsenyyttä edellyttäviä tuotteita, joista kokonaiselämys koostuu. Klubihyödykkeen myymistä voidaan harjoittaa niin valtion mailla kuin yksityismailla.

Kollektiivisen yrittäjyyden tehtävänä on tunnistaa ja määritellä luonnon- ja kulttuuriarvoihin liittyviä omistus-, käyttö ja hallintaoikeudet ja niiden tuottamien hyötyjen ja haittojen jakautuminen. Toimivien, tehokkaiden ja hyväksyttävien toimeenpanon mekanismien määrittelemiseksi kollektiivin on jatkuvasti seurattava ja arvioitava klubihyödyketuotannon ja -kulutuksen vaikutuksia. Kokeilut ovat konfliktien tunnistamisen, ennakoinnin ja käsittelyn foorumeja. Kertyvän kokemuksen mukana voidaan käynnistää uusia fokusryhmiä ja työpajoja, joissa voidaan tunnistaa epävirallisten rajoitteiden – rutiinien ja hankausten – taloudellisia, sosiaalisia ja kulttuurisia syntytekijöitä ja ehdottaa pelisääntöjä, periaatteita ja käytäntöjä niiden ratkaisemiseksi (Hiedanpää 2004).

7 Lopuksi: Statusfunktion synty

Saimaa-Pielisen alueella maailmanperintöstatusta on tavalla tai toisella valmisteltu jo kolmekymmentä vuotta. Itä-Suomen maakuntien liitot ja kunnat ovat pyrkineet luomaan maailmanperintöstatuksen taakse kollektiivista pyrkimystä, sitoutuneisuutta ja yhteistoiminnan kulttuuria. Viimeisimpinä esimerkkeinä ovat Lakeland-imagon kohottamishanke ja Spatial North -hanke. Aivan viimeisin, 2007 rahoituspäätöstä odottava vaihe on yhteistyön ja kollektiivisen pyrkimyksen tarkentamisen vaihe, jonka tavoitteena on sitoa viralliset ja epäviralliset toimijat yhteiseen pyrkimykseen ja tuottaa hakemus, jolla maailmanperintöstatus lopulta saadaan. Yhteistyö on ollut alueellista ja siihen on motivoitunut maailmanperintöstatuksen luomat aluetaloudelliset hyödyt.

Olen artikkelissani keskustellut instituution synnystä ja pyrkinyt perustelevaan kollektiivista yrittäjyyttä ja organisaatioiden välistä yhteistyötä instituution luomisen edellytyksenä. Tarjoan artikkelin lopuksi vielä yhden edellisiä täydentävän näkökulman instituution luonteeseen. Yhdysvaltalainen filosofi John R. Searle (1995) on tunnistanut kahdenlaisia toimintoja (functions). Ensiksikin on olemassa sellaisia toimintoja, jotka kumpuavat asioiden luontaisista ominaisuuksista, esimerkiksi suojamuuri. Toisaalta on myös sellaisia ilmiöitä tai asioita, joiden funktio ei perustu niiden fyysisiin ominaisuuksiin, vaan tehtävä tai toiminto on ilmiölle tai asialle kollektiivisesti myönnetty ja hyväksytty. Esimerkiksi yhden euron kolikko käy maksuvälineestä Euroopan unionin rahaliittoon kuuluvissa maissa. Euron kolikolla on *statusfunktio*, joka ei palaudu kolikossa käytetyn metallin fyysisiin ominaisuuksiin.

Maailmanperintöstatus olisi eräänlainen institutionaalinen indikaattori siitä, että Saimaa-Pielisen alueella on merkittäviä luonnon- ja kulttuuriarvoja, tiettyjä fyysisiä ominaisuuksia. On kuitenkin

huomattava, että maailmanperintöstatus on kriteerien perusteella ulkoapäin myönnetty instituutio-naalinen fakta. Status itsessään ei tuo eikä luo Saimaa-Pielisen alueelle tai jollekin sen luonnon-arvoista statusfunktiota. Statusfunktion luonteeseen kuuluu, ettei sitä voi ulkokohtaisesti antaa, vaan se on kollektiivisesti tuotettava ja ansaittava. Statusfunktio pitää tehdä, ja mikä olennaisinta sitä on tehtävä, toteutettava ja uusinnettava kaiken aikaa.

Olen keskustellut, miten kollektiivisen yrittäjyyden keinoin voidaan tunnistaa ekosysteemipalveluja, kuinka voidaan luoda niiden tarjoamia merkityksellisiä – arvokkaita – mahdollisuuksia ja miten voidaan luoda kestävä institutionaalinen kannusterakenne ekosysteemipalvelujen hyödyntämiselle. Ajatellen Saimaa-Pielisen alueella vallitsevaa yhteistyön kulttuuria ja kokemusta haaste on jopa realistinen. On kutakuinkin varmaa, että Saimaa-Pielisen alue täyttää maailmanperintökriteerit. Seuraava askel on kohdentaa yhteistoiminnalliset voimavarat tiettyjen kriteerien rajaamista arvoista ja alueista (territorioista) toimijoiden väliseen notkeaan vuorovaikutukseen ja vuorosuhteista kumpuavien kasvun ja kehityksen edellytysten tunnistamiseen ja vahvistamiseen (terraan). Näin yhteistyön, luottamuksen, vastavuoroisuuden normien lisäksi voidaan saada aikaan myös muutama reilulla ja toimivalla tavalla tuotteistettu ekosysteemipalvelu matkailijoiden, yrittäjien, maanomistajien ja aluetalouden iloksi. Juuri tässä on kollektiivisen yrittäjyyden juju.

Kirjallisuus

- Bornstein, D. 2004. *How to Change the World: Social Entrepreneurs and the Power of New Ideas*. Oxford University Press, Oxford.
- Commons, J.R. 1990. *Institutional Economics*. Transaction Publisher, London. [Alkuperäinen 1934.]
- Cornes, R. & Sandler, T. 1996. *The Theory of Externalities, Public Goods and Club Goods*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Dewey, J. 1988. *Human Nature and Conduct*. Carbondale and Edwardsville. Southern Illinois University Press.
- Dewey, J. 1980. *Art as Experience*. Perigee Books, New York.
- Fesmire, S. 2003. *John Dewey & Moral Imagination: Pragmatism in Ethics*. Indiana University Press, Bloomington & Indianapolis.
- Gibson, J.J. 1979. *The Ecological Approach to Visual Perception*. Houghton Mifflin, Boston.
- Hiedanpää, J. 2003. Työpajat transaktiivisessa alue- ja ympäristöyhteistyössä. Julkaisussa: Hiedanpää, J. & Jussila, I. (toim.). *Ympäristölaadun instituutiot: alueellisen ja paikallisen ympäristövastuun lähtökohdat*. Satakunnan ympäristöntutkimuslaitos, Pori. Sykesarja C4. s. 121–130.
- 2004. An Institutionalist Approach to Environmental Valuation: The Regional Forest Programme of SW Finland as an Example. *Environmental Values* 13(2): 243–260.
- 2007. Sosiaalinen yrittäjyys ja institutionaalinen muutos: tapaus luonnonarvokauppa. *Maaseudun uusi aika* 1/2007.
- Johannisson, B. 2004. *Entrepreneurship in Scandinavia: Bridging Individualism and Collectivism*. International Studies in Entrepreneurship. Springer US. Saatavissa: http://www.vxu.se/ehv/filer/forskning/entrepröfil/publikationer/entrepreneurship_in_scandinavia.pdf [viitattu 21.5.2007].
- Jokinen, A. 2002. Metsänomistaja metsänsä hoitajana: rutiinit, ”tarjokkeet” ja vastavuoroisuus. *Yhteiskuntapolitiikka* 67(2): 134–147.
- Kivinen, O. & Ristelä, P. 2000. Totuus, kieli ja käytäntö: pragmatistisia näkemyksiä toimintaan ja osaamiseen. WSOY, Helsinki.
- Kauppa- ja teollisuusministeriö. 2006. *Suomen matkailustrategia vuoteen 2020 & toimintaohjelma vuosille 2007–2013*. Kauppa- ja teollisuusministeriö, Helsinki. Julkaisuja 21/2006.
- Lappalainen, A. 1998. Suomalainen kalastuskulttuuri yhteiskunnallisten muutosten pyörteissä. *Kalastusmuseoyhdistys ry:n julkaisu* 13.
- Latour, B. 2004. *Politics of Nature*. Harvard University Press, London.

- Lonely Planet. 2006. Lonely Planet Blue List. Lonely Planet Publications, New York.
- Maa- ja metsätalousministeriö. 2006. Suomen maaseudun kehittämissstrategia 2007–2013. Maa- ja metsätalousministeriö, Helsinki, 3.8.2006.
- 2007. Etelä-Suomen metsien monimuotoisuusohjelma Metso. Saatavissa: www.mmm.fi/metso [viitattu 12.4.2007]
- Maguire, S., Barry, C. & Lawrence, T.B. 2004. Institutional Entrepreneurship in Emerging Fields: HIV/AIDS Treatment Advocacy in Canada. *Academy of Management Journal* 47(5): 657–679.
- Mair, J. & Martí, I. 2006. Social Entrepreneurship Research: A Source of Explanation, Prediction, and Delight. *Journal of World Business* 41: 36–44.
- Marsden, T. & Smith, E. 2005. Ecological Entrepreneurship: Sustainable Development in Local Communities through Quality Food Production and Local Branding. *Geoforum* 36: 440–451.
- Millenium Ecosystem Assessment. 2005. Ecosystems and Human Wellbeing: Biodiversity Synthesis. World Resources Institute, Washington D.C.
- Naskali, A., Hiedanpää, J. & Suvantola, L. 2006. Biologinen monimuotoisuus talouskysymyksenä. Ympäristöministeriö, Helsinki. Suomen ympäristö 48.
- North, D. 2005. Understanding the Process of Economic Change. Princeton University Press, Oxford.
- Partanen, J. 2005. James J. Gibson: Ennakkoluuloja ja affordansseja. Julkaisussa: Hänninen, V., Partanen, J. & Ylijoki, O-H. (toim.). Sosiaalipsykologian suunnannäyttäjät. Vastapaino, Tampere.
- Reinstaller, A. 2005. Policy entrepreneurship in the co-evolution of institutions, preferences, and technology: Comparing the diffusion of totally chlorine free pulp bleaching technologies in the US and Sweden. *Research Policy* 34: 1366–1384.
- Saarinen, J. 2001. Matkailukokemuksista elämystuotantoon: matkailuelämys käsitteenä ja luontomatkaillun mainonnassa. Julkaisussa: Aho, S., Honkanen, A. & Saarinen, J. (toim.). Matkailuelämykset tutkimuskohteina. Lapin yliopiston matkailun julkaisuja B:6.
- & Järviluoma, J. (toim.). 2001. Luonto matkailukohteena: virkistystä ja elämyksiä luonnosta. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 866.
- Saimaa-Pielisen maailmanperintöhankkeen suunnittelun ohjausryhmä. 2006. Itä-Suomen luonnon- ja kulttuuriarvot aluetaloudellisena mahdollisuutena: Saimaa-Pielisen järvialue maailmanperintöalueeksi. Taustaselvitys 30.8.2006
- Salmi, J. 2008. Kalastaja merellä ja rannalla: Onko kalastajien perimästä luonto- ja paikallistietämyksestä matkailun avuksi? Julkaisussa: Hiedanpää, J. & Salmi, J. (toim.). Yhteistyö, kansalaistoiminta ja innovaatiot: luonnonvarojen käytön ja suojelun kokemuksia Satakunnasta. Käsikirjoitus.
- Salmi, P. (toim.). 2005. Kalastus, saimaannorppa ja kansalaisnäkökulma: Hallinnan haasteet ja luonnon monimuotoiset tulkinnat. Riistan- ja kalatutkimus, Helsinki. Kalatutkimuksia 2005/196.
- Schumpeter, J. 1963. The Theory of Economic Development. Oxford University Press, Oxford.
- Shusterman, R. 1996. Practicing Philosophy. Routledge, London.
- Searle, J.R. 1995. The Construction of Social Reality. Free Press, New York.
- Selten, R. 1973. Simple Model of Imperfect Competition where 4 are Few and 6 are Many. *International Journal of Game Theory* 2(3): 141–201.
- Surowiecki, J. 2004. The Wisdom of Crowds. Little, Brown, London.
- Tuohino, A. & Pitkänen, K. 2002. Elämysten representaatiot matkaesitteissä – esimerkkinä talvinen Itä-Suomi. Julkaisussa: Saarinen, J. & Järviluoma, J. (toim.). Luonto matkailukohteena: virkistystä ja elämyksiä luonnosta. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 866.
- Ympäristöministeriö. 2003. Etelä-Suomen metsien monimuotoisuusohjelman luonnonsuojelubiologiset kriteerit. Ympäristöministeriö, Helsinki. Suomen ympäristö 634.
- Vähämäki, J. 1998. Elämänpolitiikka ja biopolitiikka. Julkaisussa: Roos, J.-P. & Hoikkala, T. (toim.). Elämänpolitiikka. s. 128–151.
- Väntänen, A., Marttunen, M., Turunen, J-P., Slotte, S. & Hiedanpää, J. 2004. Vuorovaikutteiset suunnittelumenetelmät Kemijärven säännöstelyn kehittämisessä. Suomen ympäristökeskus, Helsinki. Suomen ympäristö 658.